Леопольд фон Захер-Мазох

Карпатські розбійники

Жоден інший народ світу не відчуває такої особливої потреби в самообороні, як руський, надто ж той, котрий населяє Південну Росію та Східну Галичину. В той час, коли більшість земель Австро-Угорської монархії зазнавала на собі чималих утисків з боку Меттерніхового абсолютизму, галицьким селянам вдалось домогтися створення загонів так званої народної самооборони, яку уряд визнавав настільки, що, згідно з карним кодексом, їй — поряд із військом, податковою поліцією та жандармерією — надавалося право у відповідних випадках застосовувати навіть вогнепальну зброю. До того ж, і далі існують так звані селянські суди, проти яких держава намагалася боротись і намагається це робити — хай і без особливих успіхів — ще й досі. Ба навіть більше: на початку нашого [1] століття сільські громади взялися були збирати податки й порядкували так добре, що звели недоїмки до мінімуму.

Коли в часи раннього середньовіччя спершу в Західній, а згодом і в Східній Європі ще більше зміцніла сила й могутність аристократії, то всі західні народи мовчки скорилися владі князів та шляхтичів, хоч інколи, щоправда, траплялися спалахи народного гніву й непокори, як, наприклад, Жакерія у Франції або Селянська війна в Німеччині.

Зовсім по-іншому складалися стосунки між правлячою верхівкою і нижчими верствами суспільства в народів Східної Європи, зокрема в русинів, які відзначалися неабиякою волелюбністю і вели постійну боротьбу проти свавілля князів та боярів. Позбавлені будь-яких прав, пригноблені й закріпачені, руські селяни — на відміну від, скажімо, французьких, англійських, німецьких чи польських — не віддавали себе в цілковиту покору, а масово втікали чи то в широкі, тоді ще безлюдні степи понад Дніпром і Доном, чи то в карпатські звори, і на

демократичних засадах створювали там цілі загони народних месників, які вирушали грабувати польських маґнатів та російських поміщиків, а також палити їхні маєтки. Ті, які осідали в степах, називали себе козаками. Їм вдалося заснувати окрему республіку — Запорізьку Січ. Що ж стосується тих, які наважувалися втікати в гори, то вони увійшли в історію під назвою опришки. Це були хоробрі й войовничі селяни, які, хоч і сплачували цісарсько-королівській монархії деякі податки, а проте ніколи не перебували в цілковитій залежності від панів-землевласників, ніколи не були кріпаками й не працювали на панщині. Здебільшого цими селянами-втікачами були гуцули — представники однієї з тих волелюбних слов'янських народностей, які живуть у Карпатах.

Після поділу Польщі [2] права польської шляхти як у Західній, так і Східній Галичині були різко обмежені. Незважаючи на цю обставину, залежність селянина від пана-землевласника і далі залишалася значною. Тому народні месники не складали зброї, а продовжували чинити опір, який згодом, щоправда, набув менш жорстокого характеру: якщо колись опришки живцем закопували в землю панів-землевласників та їхніх дружин, а тоді косою скошували їм голову; якщо досі вони розпинали своїх визискувачів на брамах їхніх же замків чи, скажімо, прив'язували їх до дерева біля мурашника, перед тим намастивши їм голову медом, то тепер опришки задовольнялися тим, що лише грабували й розорювали панів-землевласників, а також священиків, чиє jus stolae [3] викликало у селян не менше обурення, ніж панщина. Таким чином, із захисників простого народу та борців за його права опришки перетворилися на розбійників. Хай там як, а в очах misera plebs [4] вони завжди були справжніми народними героями, покликаними мстити за страждання пригноблених селян.

Коли галицькі селяни поступово зрозуміли, що в пошуках справедливости вони можуть розраховувати на підтримку й захист цісарських повітових установ, і австрійській владі вдалося завоювати їхні симпатії, то це спричинилося своєю чергою і до того, що прихильними до цісарських чиновників виявилися навіть опришки, — і це всупереч постійним переслідуванням їх з боку влади! Більше того:

час від часу траплялося й таке, що якась ватага опришків несподівано з'являлася до одного з цісарських урядників, котрому не залишалося нічого іншого, як привітно зустріти й щедро почастувати непроханих гостей. Всмак попоївши, скуштувавши чимало різних напоїв і донесхочу натанцювавшись із вродливими сільськими дівчатами, опришки мирно поверталися в гори.

У ті часи, коли опришківський рух був у повному розквіті, мій дядько, який обіймав посаду камерального урядника в Калуші, постійно носив із собою рушницю. І навіть коли він збирався туди, куди й сам цісар пішки ходить, він завжди мав її при собі. Якось увечері він сидів т а м, тримаючи рушницю на колінах. Раптом звідкись почувся гучний сміх. Вжахнувшись, мій дядько підвів погляд угору й побачив якогось чоловіка із вимащеним сажею обличчям. Той дивився на нього крізь маленьке віконце, наставивши свою рушницю.

— Ані руш! — сказав опришок. — Бо інакше я вистрелю в тебе. Та оскільки всі ми ставимося до тебе з повагою, то тобі не обов'язково носити з собою рушницю. Ніхто тебе й пальцем не зачепить. А тепер — на добраніч! — Промовивши ці слова, він подався геть.

Найславетнішим і найвідомішим з усіх карпатських розбійників був Олекса Довбуш, діяльність якого найактивніше проявилася в 20-х роках XIX ст. Ще й до наших днів він живе у піснях і переказах українського народу, подібно до того, як Сід у фольклорі іспанців. З численних казок, складених про Довбуша та його відважні вчинки, від постаті ватажка опришків віє такою ж романтичністю, як і від постаті Зіґфріда з "Пісні про Нібелунґів". Ще й донині гуцули цілком серйозно розповідають про те, що, подібно до Зіґфріда із щойно згаданої давньонімецької героїчної поеми чи Ахілла, одного з головних героїв Гомерової "Іліади", мати Довбуша зробила свого сина настільки невразливим, що його не брала жодна куля, натомість сам Олекса стріляв так влучно, що його кулі, мов зачаровані, завжди влучали в ціль.

Найчастіше місцем перебування Довбуша та його побратимів була Чорногора [5] . Сюди до нього здалеку приходили селяни, щоб поскаржитися на своїх панів-експлуататорів. Сповнений бажання допомогти їм, Довбуш вершив правосуддя, караючи всіх, хто в той чи інший спосіб заподіював селянам якусь кривду. Неодноразово австрійська влада намагалася схопити добре озброєного ватажка опришків, посилаючи в гори цілі сотні регулярного війська, але жодного разу їй так і не вдалося цього.

Часто над Довбушем та його побратимами нависала небезпека бути заарештованими, і тоді, втікаючи від своїх переслідувачів, опришки залишали Східну Галичину й подавалися в сусідні землі, зокрема в Угорщину. Якщо ж їм не давала спокою і тамтешня влада, то вони поверталися назад у Східну Галичину, і то лише тоді, коли остерігалися, що будуть розбиті переважаючими силами ворога. Натомість, коли кількість ворожих вояків не надто перевищувала кількість Довбушевих побратимів, то опришки мужньо вступали в будь-який, навіть найкривавіший бій і завжди виходили з нього переможцями.

Улюбленим місцем перебування Довбуша було мальовниче село Микуличин, що в Станіславському повіті. Адже саме тут жила його коханка Дзвінка — дружина заможного селянина, до якої він полюбляв учащати. Палко й пристрасно він кохав цю напрочуд вродливу й стрункуу гуцулку з карими, як у сарни, очима й чорним, як у грузинської цариці, волоссям. Це кохання виявилося для нього, як, зрештою, і для більшости ватажків карпатських розбійників, фатальним.

Причиною смерти Довбуша стало ось що: одного разу Дзвінчин чоловік на ймення Степан довідався про зраду своєї дружини і став ревнувати її до славного опришка, відчуваючи до нього люту ненависть. Довший час він змушений був миритися з цією вкрай ганебною для нього обставиною, і не тому, що боявся помститися Довбушеві, а тому, що вважав його невразливим. Та подальші події розгорнулися так, що ватажок опришків сам накликав свою власну смерть, і ось чому: якось у хвилину душевного розчулення він звірив своїй любасці таємницю про

те, що, мовляв, десь поблизу Чорногори він закопав був колись один великий скарб. Ця звістка розбудила в душі Дзвінки почуття жадоби.

І от одного разу, під час любощів, вона запитала Олексу, чи це правда, що його не бере ні куля, ні багнет.

Довбуш кивнув головою.

— І що, милий, хіба справді немає чогось такого, що могло б заподіяти тобі смерть? — далі розпитувала Дзвінка.

— Авжеж, є, — відповів опришок. І після докучливих напосідань своєї коханки він зізнався їй: — Тільки раз, один-єдиний раз у своєму житті я пролив невинну кров. Одна з краплин цієї крові залишилася на золотій монеті, яку убитий мною чоловік носив на капелюсі. Зараз ти бачиш її на моїй крисані. Колись одна віщунка наворожила була мені, що нібито я маю загинути від кулі, відлитої із цієї монети.

І тільки-но Довбуш заснув у обіймах Дзвінки, як вона потай викрала в нього зловісну монету, про яку щойно йшла мова, а тоді взяла й передала її своєму чоловікові. Той відлив із неї кулю і, вирізьбивши на ній хрест, освятив її в церкві, так як це зазвичай роблять зі своїми кулями мисливці, що полюють у Карпатах на ведмедів.

Коли одного вечора Довбуш вкотре постукав у двері Дзвінчиної хати, то вони виявилися замкненими. Злякавшись свого підступного вчинку, Довбушева коханка не захотіла впустити його досередини. І лише після того як Олекса пригрозив, що висадить двері, вона відімкнула їх. У цю мить Дзвінчин чоловік Степан, який причаївся на горищі з рушницею в руках, вистрелив у Довбуша — і славний опришок повалився додолу. Тут на допомогу своєму ватажкові кинулися його вірні побратими, тоді як Степан, непомітно вислизнувши з хати, пустився навтіки, а Дзвінка, зайшовшись плачем, припала до тіла свого коханця.

— Йди геть! Ти зрадила мене, — сказав Довбуш, — маєш за це добру платню — ті дві тисячі дукатів, про які я нещодавно розповідав тобі. А ви, хлопці, — звернувся він до опришків, — візьміть мене на бартки й винесіть на Чорногору, бо там я хочу вмерти.

Коли опришки винесли свого ватажка на Чорногору й поклали його під той старий бук, де він зазвичай вершив правосуддя, Довбуш промовив:

— От і прийшов мій час помирати. Поховайте мене, браття, тут, на Чорногорі, тоді поділіть між собою гроші та й розійдіться. Не опришкуйте більше, бо без ватажка ви станете звичайними розбійниками! — ось що заповів він своїм побратимам перед смертю.

Опришки так і вчинили: виконуючи останню волю Довбуша, вони поховали його на Чорногорі, під вже згаданим старим буком, тоді поділили між собою гроші та й розійшлись по світу.

Історії відомий і народний месник на прізвище Стольнюк, який опришкував у 2-й пол. 40-х років XIX ст. Справжній велетень заввишки понад шість футів [6], він відзначався надзвичайною силою, хоробрістю, а ще такими рисами, як доброзичливість і шляхетність. Під час своїх розбійницьких нападів він мав звичай з'являтися у вирізьбленій власноруч дерев'яній масці.

Так само як і у випадку з Довбушем, до смерти Стольнюка спричинилася зрада його коханки. Це сталося ось як: коли одного разу Стольнюк вкотре завітав у гості до своєї любаски, її хату оточив загін вояків. Тільки-но солдати увірвалися досередини, щоб заарештувати опришка, як той так сильно розмахнувся своєю барткою, що її лезо глибоко увігналося в стелю і застрягло там. І в той момент, коли Стольнюк намагався висмикнути свій топірець, вояки накинулися на опришка й зв'язали його.

Під час допиту Стольнюк спробував був заплутати суддю неправдивими свідченнями, але той грубо звинуватив його у брехні. Зачеплений за живе, народний месник гримонув ланцюгами, в які він був закутий, і розлючено вигукнув:

— Ще п'ять днів тому ви, пане суддя, не наважилися б так розмовляти зі мною!

Як і всіх небезпечних злочинців, Стольнюка було засуджено до страти. Коли опришок уже стояв під шибеницею, він, розпізнавши у натовпі не тільки свою матір, але й свою коханку, кивнув їм головою. Після цього він звернувся з останнім словом до народу і з гідністю прийняв смерть.

Тут варто згадати і те, що в боротьбі з опришківським рухом австрійська влада, крім загонів регулярного війська, вміло використовувала ще й допомогу народних месників, які, розкаявшись у власних гріхах, добровільно йшли на співпрацю з нею. Наприклад, коли один із найсміливіших карпатських розбійників якось уночі лежав біля ватри, згадуючи свої молоді роки, то його охопило неймовірно глибоке каяття, адже колись його душу не обтяжувала жодна провина, а руки його ще не були залиті кров'ю. Надворі панувала цілковита тиша. Аж раптом дерева, що стояли довкола, похилились додолу, вогонь погас, а дим від вогнища, загадково клубочачись, став помалу перетворюватися на якусь дивну постать. Враз перед опришком, якого обійняв панічний страх, постав злий дух, що мав довгу сиву бороду. Спершу нечистий, нахилившись над бідолашним чоловіком, заходився насміхатися над ним, а тоді став пропонувати йому усі земні скарби, аби лише той не відмовлявся від свого кривавого ремесла. І хоч як злий дух не намагався спокусити опришка, а проте всі його зусилля виявилися даремними. Більше того: коли опришок перехрестився, нечистий, обернувшись у дим, здійнявся вгору. Схопившись на ноги, опришок побачив, що вогонь продовжує горіти, а його побратими і далі спокійно сплять довкола ватри.

Наступного ранку він подався до найближчого села і, знайшовши в ньому священика, висповідався йому. Розкаяному грішникові духівник порадив іти до Станіслава й добровільно з'явитися там до найвищого повітового урядника. Той так і зробив. Вислухавши опришка, поважний чиновник завів мову про те, в який спосіб можна було б якнайшвидше покласти край опришківському руху. Наслідком цієї розмови стало те, що невдовзі австрійський чиновник звернувся до уряду з пропозицією сформувати спеціальний загін із тих народних месників, які добровільно перестали опришкувати, а також із тих найманих гуцулів, які добре знають свій край і звичаї своєї народности. На його думку, цей загін мав би підпорядковуватися не військовому командуванню, а найвищому повітовому урядникові.

Державна влада схвалила цю пропозицію. Трохи згодом її було втілено в життя, і розкаяний грішник став першим командувачем загону вояків, яких назвали гірськими стрільцями. Добре орієнтуючись на місцевості і знаючи більшість потаємних стежок опришків, вони боролися проти народних месників набагато успішніше, ніж цісарські солдати. Та хоч гірські стрільці і здобули чимало перемог, а проте цілковито викорінити опришківство їм було аж ніяк не під силу.

Лише скасування панщини у 1848 році, яке принесло галицьким селянам свободу й право власности на землю, спричинилося до того, що опришківський рух став занепадати, виконавши свою історичну роль.

Після кількасотлітньої боротьби проти феодально-кріпосницького гніту селяни нарешті примирилися зі своїми колишніми гнобителями.

Переклав Олег Заячківський

Примітки перекладача:

1. XIX.

2. Мова йде про перший поділ Польщі, який відбувся у 1772 році і за яким східна частина Речі Посполитої відійшла до Австрії.

3. Право священика вимагати оплату за здійснення ритуальних дійств у ризі.

4. Найбідніші верстви суспільства.

5. Найвищий гірський хребет українських Карпат в районі Коломийського повіту.

6. 1 фут дорівнює 30,48 см.